

ADAM HOCHSCHILD

FANTOMA REGELUI
LEOPOLD

Lăcomie, teroare și eroism în Congo

PREFĂȚĂ DE
BARBARA KINGSOLVER

CORINT
ISTORIE

Capitolul 4

„Tratatetele trebuie să ne ofere totul”

La 10 iunie 1878, un vapor cu abur l-a transportat pe Henry Morton Stanley peste Canalul Mânecii pentru prima sa întâlnire cu regele Belgiei. Nu știm ce făcea Leopold în timp ce îl aștepta pe explorator în biroul său de la Palatul Regal, după ce luni întregi de curtare răbdătoare erau pe cale să dea roade, dar nu ar fi deplasat să ne imaginăm că acest rege-geograf și-a consultat din nou hărțile.

Această privire ar fi confirmat că numai în Africa putea spera Leopold să-și atingă visul de a pune stăpânire pe o colonie, în special una mult mai mare decât Belgia. În Americi nu mai exista niciun teritoriu nerevendicat, iar experiența catastrofală din Mexic a lui Maximilian și a Carlotei era un avertisment cu privire la ce s-ar putea întâmpla dacă ar încerca cineva să preia controlul asupra unei țări independente din regiune. Nici în Asia nu existau pete albe: Imperiul Rus se întindea până la Pacific, francezii luaseră Indochina, olandezii aveau Indiile de Est, iar cea mai mare parte a restului Asiei de Sud, de la Aden la Singapore, era colorată în rozul Imperiului Britanic. Nu rămânea decât Africa.

Stanley urmărise cursul fluviului Congo vreo 2 400 de kilometri. Este evident că nu îl văzuse chiar pe tot, pentru că, atunci când a ajuns prima dată mult în susul său, acesta avea deja o lățime de vreo 1 600 de metri. Explorarea completă a fluviului avea să dureze mulți ani, dar după ce devorase cu aviditate articolele de ziare ale lui Stanley, Leopold își făcuse o idee generală despre ce găsisse exploratorul.

În cele din urmă, statisticile aveau să devină cunoscute. Fluviul Congo drenează peste 3,3 milioane de kilometri pătrați, o suprafață mai mare decât

India, și se estimează că asigură o șesime din potențialul hidroelectric al lumii. Cel mai important aspect pentru un întemeietor de imperii din secolul al XIX-lea era că fluviul și rețeaua sa de afluenți, care se întinde ca un evantai, însemnau mai bine de 11 000 de kilometri de căi navigabile interconectate, adică o rețea de transport integrată pe care puține locuri de pe pământ le puteau rivaliza. Când erau dezasamblate, vapoarele cu abur puteau fi transportate la acea rețea ocolind repezișurile mari. În plus, ar avea lemn pe care să-l ardă în cazanele lor din copacii care creșteau chiar lângă docuri, căci majoritatea râurilor navigabile treceau prin pădurea tropicală cu creștere rapidă, care acoperea o jumătate din bazinul fluviului.

Europenii cunoșteau încă puține lucruri despre oamenii care locuiau în bazinul fluviului Congo. Atunci când nu îi țintea prin vizorul puștii, Stanley fusese interesat de ei mai ales ca sursă de aprovizionare: erau oameni cărora putea să le dea mărunțișuri sau pânză în schimbul hranei. Totuși, făcuse două descoperiri importante despre locuitorii din acea regiune. Una era că nu reprezentau o amenințare militară: cele peste 30 de bătălii ale sale au arătat că sulițele, săgețile și muschetele lor jerpelite nu făceau față noilor sale puști Snider cu încărcare pe la culată. Cealaltă descoperire era că, de-a lungul celei mai importante artere de transport a fluviului Congo, nu exista niciun stat atotputernic care ar trebui supus. Explorarea ulterioară a afluenților fluviului avea să ducă la descoperirea mai multor regate mari, dar secolele de raiduri pentru vânarea sclavilor de pe coastele de est și de vest ale Africii le slăbiseră grav pe majoritatea. Multe dintre comunitățile din bazinul fluviului Congo aveau o populație restrânsă. După cum avea să demonstreze în curând următoarea etapă a explorării, existau peste 200 de grupuri etnice diferite care vorbeau mai mult de 400 de limbi și dialecte. Cu o posibilă opoziție atât de fragmentată, cucerirea avea să fie relativ ușoară.

În acea zi din 1878, când și-a ocupat locul în vederea mult-așteptatei sale întâlniri cu Stanley, Leopold avea 43 de ani. Lăsase de mult în urmă stângăcia pedantă din tinerețe și învățase cu măiestrie să joace rolul de rege. Cu toate că Stanley, în vârstă de 37 de ani, era cu un cap mai scund decât regele și era stânjenit de franceza sa rudimentară, și el se autodepășise. Neisprăvitul dezerter din marină de acum 13 ani devenise între timp un autor de succes, recunoscut drept unul dintre cei mai mari exploratori ai lumii în viață. Chipul său aspru, cu mustață, apărea în revistele de pretutindeni sub un „chipiu Stanley”,

propria invenție. Acesta avea o coroană înaltă înconjurată de orificii de ventilație, un bor deasupra ochilor și o apărătoare, o bucată de pânză pentru protejarea de soare a urechilor și a gâtului. Pentru noi, chipiul pare un hibrid între cel al unui membru al Legiunii Străine și cel al unui portar – ceea ce rezumă, într-un fel, personalitatea lui Stanley: pe de o parte, un titan cu o forță de neclintit și o încredere care muta munții din loc, iar pe de altă parte, un fiu vulnerabil, nelegitim, provenit din clasa muncitoare, care se lupta cu înfrigurare să primească aprobarea celor puternici. În fotografii pare să se vadă fiecare parte a sa: ochii exploratorului exprimă atât hotărâre feroce, cât și vulnerabilitate.

La această primă întâlnire, vorbind într-o engleză fluentă, Leopold l-a făcut imediat pe Stanley să se simtă în largul său. Bărbații care s-au întâlnit în acea zi de iunie la Palatul Regal reprezentau, fiecare, un tip de clasă socială ce avea să devină familiar. Comandanții trupelor terestre din marea acaparare de terenuri din Africa – albi care au condus soldații prin junglă, au dirijat focul puștilor și al mitralierelor și au mânăuit instrumentele topografice –, care au înfruntat malaria, dizenteria și febra tifoidă, proveneau adesea, asemenea lui Stanley, din clasa de jos sau din cea mijlocie în țările lor de origine. Pentru aceștia, Africa a însemnat șansa de a obține o mobilitate ascendentă către glorie și bogăție, însă cei care au dobândit cele mai mari averi din Lupta pentru Africa, precum Leopold, au fost adesea bărbații care posedau deja averi.

Cu toate că dusesese o viață de răsfăț în iahturi și palate, dintre cei doi, Leopold cunoștea mai bine felul în care lumea evolua. El evaluase ambiția lui Stanley, uriașa sa capacitate de a munci din greu, dorința sa intensă de constantă lingușire și nevoia de a avea un sponsor. Încă afectat de lipsa de interes a britanicilor față de Congo, Stanley a fost încântat să întâlnească un monarh care admira ceea ce făcuse și care dorea ca el să facă mai mult.

După acea întâlnire, Stanley a călătorit prin Europa în restul anului 1878, promovându-și cartea *Through the Dark Continent*, întâlnindu-se cu membrii noului Stanley Club din Paris și primind onoruri de pretutindeni. Leopold i-a trimis mesaje și emisari pentru a-și ține omul prins în plasă. Înainte de sfârșitul anului, cei doi s-au înțeles asupra condițiilor întoarcerii lui Stanley în Congo, de data aceasta lucrând pentru rege. Stanley avea un contract pe cinci ani, urma să fie plătit cu 25 000 de franci pe an pentru timpul petrecut în Europa și cu 50 000 de franci pe an (aproximativ 250 000 de dolari în moneda

curentă) pentru timpul petrecut în Africa și, bineînțeles, Leopold urma să finanțeze forța expediționară care îl va însoți.

Au convenit ca Stanley să înființeze mai întâi o bază în apropierea gurii de vărsare a fluviului, iar apoi să construiască un drum în jurul repezișurilor, străpungând accidentații Munți de Cristal – precursorul unei căi ferate. Pe acest drum, căraușii urmau să transporte mai multe ambarcațiuni cu abur demontate în bucăți mai mici, pe care Stanley avea, ulterior, să le assembleze și să le utilizeze pentru a călători în amonte, organizând un lanț de puncte de schimb de-a lungul porțiunii navigabile principale de 1 600 de kilometri a fluviului Congo. Mai târziu, el ar putea să scrie o carte despre peripețiile sale, dar Leopold ar deține dreptul de publicare.

Dintre bogățiile pe care Leopold spera să le găsească în Congo, fildeșul îi stimula cel mai puternic imaginația. Comercianții europeni și americani cumpărau deja cu nesaț fildeș african din piețele din Zanzibar. Deoarece putea fi sculptat cu ușurință, fildeșul reprezenta, în secolul al XIX-lea, o versiune mai rară și mai costisitoare a plasticului din zilele noastre, cu prestigiul suplimentar de a avea o origine exotică – prestigiu care a crescut odată cu venerarea publică a exploratorilor africani. Fildeșul din colții de elefant era sculptat pentru a se obține plăsele de cuțite, bile de biliard, piepteni, evantaie, inele pentru șervețele de masă, clape de pian și de orgă, piese de șah, crucifixe, tabachere, broșe și statuete. Printr-o vagă trimitere la utilizarea sa inițială de către elefant, era transformat în dinți falși. În ciuda distanțelor lungi pe care trebuia transportat fildeșul din regiunile din interiorul continentului unde trăiau elefanții, era un produs atractiv pentru negustori pe tot parcursul traseului, deoarece, precum drogurile sau metalele prețioase, avea o valoare ridicată și un volum redus. Din cele 45 de kilograme de fildeș, dintr-o pereche obișnuită de colți de elefant african, se puteau sculpta sute de clape de pian sau mii de dinți falși. Negustorii de fildeș preferau colții elefanților africani în detrimentul celor ai elefanților indieni, iar elefanții din Africa Ecuatorială, care includea bazinul fluviului Congo, tindeau să aibă colții cei mai mari. Stanley găsisese atât de mult fildeș, încât acesta era folosit pentru stâlpii ușilor colibelor africane¹²².

Pentru moment, asemenea bogății se aflau la câțiva ani distanță în viitorul lui Leopold, întrucât Stanley trebuia mai întâi să construiască drumul. Din bugetul detaliat pe care l-a pregătit pentru rege nu a omis nimic: bărci mici, construcții din bucăți de lemn, frângerii, unelte, cărauși africani și

supraveghetori europeni. Printre aceștia din urmă se numărau și doi tineri englezi, care, în tradiția subordonaților nepricepuți a lui Stanley, nu mai călătoriseră niciodată în afara țării. Angajând neofiți, putea să se plângă ulterior de lipsa lor de experiență: „Nu am avut niciun prieten în nicio expediție, pe nimeni care să-mi poată fi tovarăș, care să fie pe picior de egalitate cu mine, decât atunci când m-am aflat în compania lui Livingstone. [...] Cum poate să spere cineva care a participat la o mulțime de războaie să fie înțeles de cel care nu a văzut nimic mai tulburător decât o sângerare a nasului?”¹²³

Stanley a fost suficient de înțelept pentru a-i cere lui Leopold banii în avans, deoarece, în pofida unei sumedenii de contracte, încă îi era neclar pentru cine lucra: pentru regele însuși, pentru Asociația Internațională Africană înființată de rege, care părea să se stingă treptat, sau pentru un organism nou și oarecum secret, numit Comisia pentru studierea cursului superior al fluviului Congo? În mod oficial, acționarii comisiei erau un mic grup de oameni de afaceri olandezi și britanici, și un bancher belgian – care deținea, de fapt, în mod discret, un număr mare de acțiuni, ca mandatar al lui Leopold. Președintele comisiei era colonelul Maximilien Strauch, om de încredere al regelui.

Oricât de ambițioase ar fi fost planurile lui Stanley, Leopold intenționa ca acestea să nu fie considerate mai mult decât un gest filantropic. Contractele pe care Stanley le-a cerut angajaților săi europeni să le semneze le interziceau acestora să divulge ceva despre scopul real al activității lor¹²⁴. „Sunt în plan doar explorări științifice”¹²⁵, l-a asigurat Leopold pe un jurnalist. Oricui insista cu întrebări suplimentare, îi putea indica o clauză din statutul comisiei care îi interzicea în mod expres urmărirea unor scopuri politice. Regele dorea să se protejeze de sentimentul, tot mai răspândit în Belgia, că, pentru o țară mică, o colonie ar însemna o extravaganță care ar genera pierderi financiare. În plus, nu dorea să facă nimic pentru a-i alerta pe eventualii rivali care și-ar fi dorit această felie apetisantă din tortul african – Franța în special, care începea să se arate interesată.

În februarie 1879, strecurându-se sub numele de M. Henri la bordul unui vapor cu abur, Stanley a pornit din nou spre Africa. În urma sa, în Europa începea altă poveste. O companie olandeză care fusese un acționar-cheie în Comisia pentru studierea cursului superior al fluviului Congo a dat faliment, președintele acesteia fugind, se pare, la New York, unde se angajase ca vizitativ de birjă. Asta nu l-a deranjat pe Leopold, ci s-a folosit de șocul prăbușirii

companiei olandeze pentru a le propune, practic, celorlalți acționari ai comisiei să le cumpere acțiunile. Aceștia au acceptat cu recunoștință, iar comisia și-a încetat legal existența înainte de sfârșitul anului. Totuși, încă era utilă ca paravan, iar regele a continuat să se refere la comisie ca și când aceasta ar fi continuat să funcționeze, iar foștii săi acționari, nu el singur, l-ar fi finanțat pe Stanley și ar fi luat decizii. Stanley însuși nu a aflat despre dispariția comisiei decât la un an și ceva după eveniment.

Pentru a ascunde mai bine totul și pentru a da operațiunilor sale din Africa un nume care putea servi drept entitate politică, maestrul păpușar a creat o nouă organizație de fațadă, Asociația Internațională a Congoului. Aceasta a fost gândită pentru a semăna confuzie, denumirea fiind foarte similară cu „filantropica”, dar muribunda Asociație Internațională Africană, a prinților moștenitori și a exploratorilor. „Trebuie avut grijă să nu se observe că Asociația Congoului și Asociația Africană sunt două lucruri diferite”, l-a instruit Leopold pe unul dintre aghiotanții săi. „Publicul nu înțelege acest lucru.”¹²⁶ Sporind confuzia publicului, noua Asociație Internațională a Congoului, precum defuncta Comisie pentru studierea cursului superior al fluviului Congo, a folosit steagul Asociației Internaționale Africane, care fusese adoptat cu mult fast la prima și ultima întâlnire a respectivului grup – o stea de aur pe un fundal albastru menită să simbolizeze o sclipire de speranță în proverbialul întuneric african.

Chiar și înainte de a încheia înțelegerea cu Stanley, Leopold începuse să se întindă spre felia lui din tortul african din partea cealaltă a mesei, finanțând o încercare de a ajunge în bazinul fluviului Congo dinspre coasta estică a Africii. Au urmat încă trei astfel de expediții, toate intens mediatizate, însă inepte. Una dintre ele era dotată și cu patru elefanți indieni care cărau bagaje, cu nume exotice pe potrivă: Sundergrund, Naderbux, Sosankalli și Pulmalla. S-a dovedit că, pentru elefanți, era nevoie de 50 de muncitori cu topoare și macete care să-i preceadă, îndepărtând copacii și ramurile din drum astfel încât aceștia și încărcăturile lor să poată trece.* Înainte de a se prăbuși greoi și de a muri prematur din cauza diverselor maladii, elefanții s-au dovedit a fi visul oricărui

* Chiar și aducerea elefanților pe uscat s-a dovedit aproape un dezastru. Vaporul care i-a adus din India i-a coborât peste bord în hamuri, dar, în loc ca aceștia să înnoate ascultători spre plajă, elefanții au încercat să urce din nou la bord. Atunci când bărcile navei au încercat să-i remorcheze spre țarm, elefanții au început să tragă bărcile în larg (n. a.).

jurnalist¹²⁷. Cititorii europeni care urmăreau fiecare etapă a nefericitei călătorii a animalelor nu și-au dat seama că adevărata poveste se afla pe cealaltă coastă a Africii, unde Stanley lucra cu discreție la drumul care ocolea repezișurile fluviului Congo.

Aproape pe nesimțite, numele „Congo” a început să desemneze nu doar un fluviu, ci un întreg teritoriu. În cele din urmă, când publicul a început să acorde atenție noii colonii în devenire, regele a atins noi culmi ca iluzionist. El sau unul dintre recuzitorii săi a reușit să ridice cortina asupra unei scene complet diferite de fiecare dată, în funcție de audiență. Henry Shelton Sanford, membru al consiliului de administrație al întreprinderii lui Leopold care îmbrăcase forma Asociației Internaționale Africane, a făcut-o să pară ca un fel de Cruce Roșie. Aflat la New York, în cursul unei călătorii din 1879, pentru a se ocupa de investițiile sale nerentabile, Sanford a ținut un discurs în care a afirmat că scopul regelui era „să înființeze o serie de baze sau de centre de îngrijiri medicale, atât ospitaliere cât și științifice, care ar trebui să servească drept mijloace de informare și de asistență pentru călători [...] și care, în ultimă instanță, prin influențele lor civilizatoare, să asigure abolirea traficului cu sclavi”¹²⁸. Noua sa Asociație Internațională a Congoului, a insistat Leopold într-un articol pe care l-a scris și a reușit să-l publice sub semnătura „de la un corespondent belgian” în publicația *The Times* din Londra, era un fel de „Societate a Crucii Roșii, ce a fost înființată în nobilul scop de a oferi servicii constante și dezinteresate cauzei progresului”¹²⁹. Când li s-a adresat germanilor, mai interesați de aspectele militare, Leopold a schimbat cu îndemânare decoul și i-a comparat pe oamenii săi din Congo cu cavalerii cruciadelor. Aproape toată lumea a fost păcălită. Baroneasa Burdett-Coutts, protectoarea britanică a misionarilor, i-a oferit o donație de 50 000 de franci pentru acțiunile sale umanitare. În Statele Unite, un scriitor a declarat că activitatea extraordinară a lui Leopold a fost „de ajuns pentru a-i face pe americani să creadă în regi pentru totdeauna”¹³⁰.

Între timp, Leopold i-a transmis lui Stanley că trebuia să pună bazele unei „confederații a republicilor negre libere”¹³¹ în Congo, triburi negre al căror președinte urma să trăiască în Europa și să conducă sub îndrumarea regelui belgian. Această anume iluzie care trimitea la ideea unei uniuni de state avea șanse să placă publicului american. Europeanilor, în schimb, regele le-a vorbit despre orașe libere. „Bremen, Lübeck, Hamburg au fost mult timp orașe libere”,

a scris unul dintre aghiotanții săi. „De ce nu ar exista așa ceva și în Congo?”¹³² Cei din culise știau, însă, că, în ambele situații, „liber” nu era decât un element de recuzită care urma să fie îndepărtat imediat după lăsarea cortinei. Așa cum i-a scris fără menajamente lui Stanley unul dintre subalternii lui Leopold: „Nu se pune problema acordării nici celei mai neînsemnate puteri politice către negri. Asta ar fi o absurditate. Albii, conducătorii bazelor, dețin întreaga putere.”¹³³ Stanley a protestat, apoi a acceptat planurile regelui.

Cinci ani, Stanley a fost omul lui Leopold în Congo. Energia combativă a exploratorului era acum îndreptată în principal împotriva peisajului dificil al regiunii, și nu împotriva oamenilor săi. Echipele sale de muncitori au cioplit în jurul marilor repezișuri un traseu rudimentar, mai degrabă o cărare decât un drum, folosind potecile existente în unele zone, iar în altele croindu-și drum prin păduri și vegetația deasă, umplând ravene și improvizând poduri din bușteni peste râpe. Apoi au transportat pe acea potecă mai bine de 50 de tone de provizii și echipamente. Animalele de tracțiune, precum caii și boii, nu puteau supraviețui climei și bolilor din Congo, așa că proviziile au fost transportate în principal de cărauși, pe cap.

După doi ani de construit poteci, tras și cărat, două mici ambarcațiuni cu abur au fost reasamblate în partea superioară a repezișurilor și au înaintat, pufăind, în amonte fluviului, spre echipele de pe teren care înființau o serie de baze pe malurile sale. Numele nu lăsau nicio îndoială cu privire la identitatea celui care urma să dețină această colonie. Baza înființată în partea superioară a marilor repezișuri, din care se auzea tunetul lor și care avea un buncăr foarte bine fortificat și o grădină de legume, a fost botezată Leopoldville. Deasupra ei străjuia Mont Leopold. În scurt timp, hărțile au marcat Lacul Leopold al II-lea și Râul Leopold. Unul dintre vapoarele cu abur sosite ulterior și care urma să fie, pentru scurt timp, condus de cel mai cunoscut navigator din Congo, avea să poarte numele *Roi des Belges* (Regele Belgienilor).

Stanley era un supraveghetor neînduplecat. „Cea mai bună pedeapsă este legarea în lanțuri”, sublinia el într-una din scrisorile către Bruxelles, „pentru că, fără a răni, desfigura sau tortura trupul, aceasta produce rușine și disconfort”¹³⁴. (Firește, albi nu erau puși în lanțuri, ci numai negrii.) Boala și alte primejdii făceau mai multe victime decât mânia lui Stanley. Numai în primul

an au murit șase europeni și 22 de africani aflați sub comanda sa, inclusiv unul care a fost mâncat de un crocodil.

În sfârșit, reușim să-l vedem pentru prima oară pe Stanley în Africa prin ochii altcuiva decât ai săi. Un inginer pe nume Paul Nève, care lucra la vapoarele cu abur, s-a îmbolnăvit și le-a scris celor de acasă:

Domnul Stanley a avut mare grijă de mine în aceste zile dificile [...] genul de grijă pe care o manifestă un fierar la repararea unei unelte foarte importante care s-a stricat din cauza întrebuințării excesive [...] cu dinții încleștați de furie, o bate în mod repetat pe nicovală, întrebându-se dacă va trebui s-o arunce la gunoi sau dacă va putea s-o folosească din nou ca mai înainte¹³⁵.

Câteva săptămâni mai târziu, Nève s-a stins din viață.

Probabil că Stanley nu s-ar fi simțit jignit de comparația cu fierarul. „Pe fiecare aborigin cu chip prietenos pe care îl întâlnesc [...]”, a scris el, „îl privesc cu aceeași considerație cu care un agricultor își privește copilul care are mâini și picioare puternice – el este un viitor recrut în rândurile soldaților-muncitori”¹³⁶. În această perioadă în care își forța oamenii să muncească atât de mult, Stanley a fost supranumit de africanii care lucrau pentru el Bula Matadi sau Bula Matari, „Spărgătorul de pietre”¹³⁷. Stanley a preferat traducerea mai impunătoare de „Spărgătorul de stânci” și a susținut că supranumele i-a fost dat atunci când i-a învățat pe africanii uimiți cum să folosească barosul și când aceștia au văzut bolovanii uriași dinamitați în timp ce construia poteca prin Munții de Cristal.

În relatările lui Stanley despre activitatea sa, acesta îi disprețuiește pe africani, care sunt leneși prin definiție, dar și pe albi care sunt „slabi de minte”. El propovăduiește „evanghelia inițiativei”, afirmând că „omul pe care mi-l doresc este negustorul european, care are locuința în Europa, dar sufletul în Africa. [...] Ei sunt misionarii comerțului, cel mai bine adaptați pentru bazinul fluviului Congo, unde există atâtea mâini leneșe”¹³⁸. Nu se entuziasmează niciodată mai mult decât atunci când instinctul său de a face bani se intersectează cu pudoarea victoriană. A-i scoate pe africanii „dezbrăcați și ultratatați” din „goliciuma lor nerușinată”¹³⁹ și a-i îmbrăca în haine europene este continua sa obsesie:

Îi prevăd Africii un viitor strălucit dacă, prin cine știe ce miracol, aş putea convinge milioanele de negri din interiorul ei să-și lepede împletiturile din

fire de iarbă și să îmbrace [...] costume la mâna a doua. [...] Să vedeți ce piață bună este aici pentru haine vechi! Hainele lepădate de eroii militari din Europa, de lacheii din cluburi, de servitorii cu livrele ai faraonilor moderni, redingotele vreunui avocat, comerciant sau Rothschild ori, poate, veșmintele solemne ale editorilor mei, ar putea găsi oameni de nivelul căpeteniilor din Congo ca să le poarte¹⁴⁰.

În timp ce Stanley se deplasa dintr-o parte în alta, pe jos, prin ținutul umed și accidentat, supraveghind construcția, se îngrijea cu atenție de aspectul său, se bărbierea și își înnegrea mustața în fiecare zi. În timpul acestui sejur, la fel ca pe întreaga durată a șederii în Africa, structura sa robustă și îndesată a supraviețuit bolilor care au trimis atât de mulți vizitatori europeni la o moarte prematură. De câteva ori a delirat din cauza febrei mari, iar de două ori a fost aproape de moarte. Un acces de malarie, a scris el, i-a redus greutatea la 45 de kilograme și a ajuns să fie prea slăbit pentru a vorbi sau pentru a-și ridica brațele. Două săptămâni a zăcut în cortul său, convins că i se apropia sfârșitul, iar apoi și-a convocat ofițerii europeni cu căști de soare și muncitorii africani pentru a le da ultimele instrucțiuni, pentru a-și lua rămas-bun de la ei și pentru a da – așa cum a susținut el – o ultimă dovadă de loialitate: „Spuneți-i regelui [...] că îmi pare rău că nu am reușit să duc la bun sfârșit misiunea pe care mi-a încredințat-o.”¹⁴¹

Și-a revenit, dar peste câteva luni s-a îmbolnăvit din nou și, adus în avalul fluviului, a fost transportat la țărm, la Leopoldville, în stare de inconștiență. În 1882, abia putând să meargă, a plecat în Europa pentru a se reface, călătorind cu un vapor cu abur portughez care naviga lent. Pe acest vapor, s-a indignat el vehement, li s-a permis accesul pe puntea de la clasa întâi pasagerilor de la clasa a doua, „needucați”, care „expectorau, fumau și se tolăneau în modul cel mai socialist”. Chiar mai rău, a existat o invazie „a femeilor de la clasa a treia și a vreo 20 de copii albi, pe jumătate dezbrăcați”¹⁴².

Odată cu sosirea vaporului în Europa, a fost, în sfârșit, salvat de suportarea acestor ofense. Medicii l-au avertizat pe Stanley că întoarcerea sa în Congo l-ar putea costa viața, însă Leopold a insistat: erau încă multe de făcut. Nu numai că regele dorea să-i fie asigurată colonia, dar dorea și ca exploratorul să stea mai departe câțiva ani, deoarece, incontrolabil în public ca întotdeauna, Stanley continua să vorbească deschis despre speranțele sale de creare a unui Congo *britannic*. Leopold a apelat la farmecul său regal.

— Cu siguranță, domnule Stanley, a spus el, că nu vă puteți gândi să mă părăsiți tocmai acum, când am cea mai mare nevoie de dumneavoastră¹⁴³.

Luptându-se cu o recidivă dureroasă a maladiei și, totodată, lansând comenzi pentru o serie de echipamente noi și de provizii, Stanley s-a întors în Congo după numai două luni.

Aflându-se aproape în posesia marelui premiu, Leopold dorea cât se putea de mult teritoriu în Congo, și îl dorea *acum*. Instrucțiunile și scrisorile sale către Stanley de-a lungul acestor ani fremătau de ardoarea sa de a deține teritorii.

Profit de prilejul unei ocazii favorabile pentru a vă trimite câteva rânduri în engleza mea stângace. [...] Este indispensabil să achiziționați [...] cât de mult teren veți putea obține și să plasați succesiv sub [...] suzeranitate [...], cât mai curând posibil și fără a pierde nicio clipă, toate căpeteniile, de la gura de vărsare a fluviului Congo până la Stanley Falls. [...] Dacă îmi dați de știre că veți da curs fără întârziere acestor instrucțiuni, vă voi trimite mai mulți oameni și mai multe materiale. Poate culi chinezi¹⁴⁴.

Cu toate că pe ambasadorul britanic de la Bruxelles îl asigura cu de-voțiune că expediția sa în Africa „nu avea caracter comercial, nu se făcea comerț”¹⁴⁵, Leopold îi scrisese deja lui Stanley că: „Sunt dornic să văd că achiziționați tot fildeșul care se găsește în Congo și că îl anunțați pe colonelul Strauch ce mărfuri trebuie să vă trimită, pentru a le plăti, și când anume. De asemenea, vă recomand să înființați bariere și să stabiliți taxe pe porțiunile de drum pe care le-ați deschis. Este foarte corect și în conformitate cu uzanța oricărei țări.”¹⁴⁶

Leopold și Stanley știau că și alți europeni începeau să dea târcoale bazinului fluviului Congo. Îi îngrijora mai ales contele Pierre Savorgnan de Brazza*, explorator francez și ofițer de marină, care debarcase pe malul nordic al fluviului Congo și se îndrepta spre interiorul continentului. Într-o zi, când încă lucra la traseul din jurul repezișurilor, Stanley a fost surprins să-l vadă făcându-și apariția în cortul său pe francezul curtenitor, purtând o cască albă și haină bleumarin. A fost și mai uimit atunci când a aflat, la Stanley Pool, că de Brazza

* Pierre Paul François Camille Savorgnan de Brazza (1852–1905), explorator și colonizator francez, întemeietorul orașului Brazzaville, capitala Republicii Congo, fostă colonie franceză (n. red.).

semnase un tratat cu o căpetenie prin care aceasta îi ceda Franței o fâșie din malul nordic. De Brazza lăsase un sergent la comanda unui avanpost de acolo, care arbora steagul francez.

Stanley era un om care nu tolera rivalii, iar pe parcursul anilor următori, el și de Brazza au purtat o dispută aprinsă. Stanley a susținut că tratatul exploratorului francez se baza pe înșelăciune, în vreme ce rivalul său l-a numit pe Stanley „un războinic care nu era prietenul africanilor”. Presa pariziană a adorat disputa. În timp ce Leopold conspira cu Stanley cum să-l păcălească pe de Brazza, regele l-a invitat fără știrea lui Stanley pe francez la Bruxelles, i-a decernat Ordinul lui Leopold și a încercat, fără succes, să-l angajeze.

Sosirile și plecările lui Stanley și de Brazza au început să trezească interesul și prin alte părți. Șovăielnica Portugalia și-a reiterat vechea revendicare a terenuului din jurul gării de vărsare a fluviului Congo. Marea Britanie, îngrijorată de interesul Franței față de Congo, i-a susținut pe portughezi. Leopold a simțit că nu avea timp de pierdut.

Fiind presat, Stanley și-a condus oamenii cu și mai multă asprime. Se dezlănțuia asupra subordonaților săi albi dacă beau prea mult ori lăsau să crească buruienile în jurul bazelor din apropierea fluviului. „Oamenii aștia mi-au făcut deja mai multe probleme decât toate triburile africane puse laolaltă. Mi-au inspirat un dezgust atât de mare, încât aș prefera să fiu condamnat la o viață de lustragiu decât să ajung dădaca unor ființe care nu au niciun [...] drept să pretindă că sunt bărbați.”¹⁴⁷ În pofida carierei sale scurte și lipsite de glorie de ambele părți ale Războiului Civil American, Stanley era militar în adâncul inimii. Aprecia ordinea și disciplina și era un comandant înfricoșător, dar eficient. Strânsese deja o puternică armată privată, dotată cu 1 000 de puști cu tragere rapidă, o duzină de tunuri mici Krupp și patru mitraliere. Printre soldații săi zanzibareni circula o zicală în limba swahili: *Bunduki sultani ya bara bara* („Pușca este sultanul hinterlandului.”)

Între timp, Leopold angajase un profesor de la Oxford, pe sir Travers Twiss, pentru a-i oferi o opinie juridică avizată în favoarea dreptului companiilor private de a acționa ca și cum ar fi țări suverane atunci când încheiau tratate cu șefii de trib indigeni. Regele era supărat din cauză că, în opinia lui Stanley, șefii de trib africani ar trebui să-și păstreze suveranitatea asupra pământului lor, și a pus repede capăt acestei aparente indulgențe. „Tratatele trebuie să fie cât mai

succinte cu puțință”, a ordonat Leopold, „și, în doar câteva articole, ei trebuie să ne cedeze totul.”¹⁴⁸

Și asta au făcut. Până când Stanley și alții care lucrau pentru rege și-au terminat misiunea, steagul albastru cu steaua aurie flutura deasupra satelor și teritoriilor, a susținut exploratorul, a peste 450 de căpetenii din bazinul fluviului Congo. Conținutul diferea, dar numeroase tratate îi ofereau regelui monopol total asupra comerțului, chiar în timp ce acesta îi liniștea pe anchetatorii europeni și americani, insistând că deschidea Africa spre comerțul liber. Mai important era că acele căpetenii își cedau teritoriul lui Leopold și făceau acest lucru primind mai nimic în schimb. La Isangila, în apropierea marilor repezișuri, Stanley a consemnat că a reușit să cumpere teren pentru o bază plătind câțiva șefi de trib cu „un stoc măricel de haine frumoase, jachete de lacheu și uniforme cu eghileți, alături de un sortiment bogat de diverse articole comerciale [...] și, ca să nu uit, două sticle de gin”¹⁴⁹. Pentru cuceritorii Africii, precum și pentru cei ai Vestului Sălbatic, alcoolul era la fel de eficient ca mitraliera.

Însuși cuvântul „tratat” reprezintă un eufemism, întrucât mulți șefi de trib habar nu aveau ce semnau. Puțini văzuseră cuvinte scrise până atunci și li se cerea să-și treacă X-urile pe documente scrise într-o limbă străină și în jargon juridic. Le era cunoscută ideea de tratat de prietenie între două clanuri sau sate, iar ideea de a-și ceda teritoriul cuiva aflat de cealaltă parte a oceanului li se părea de neconceput. Oare căpeteniile din Ngombi și Mafela, de exemplu, aveau vreo idee despre ceea ce acceptaseră la 1 aprilie 1884? În schimbul „unei haine pe lună pentru fiecare dintre căpeteniile subsemnate, pe lângă haina pe care o primeau cadou pe loc”, s-au angajat să „renunțe de bunăvoie și nesiliți de nimeni, pentru ei, moștenitorii și succesorii lor, pe vecie, [...] în favoarea respectivei Asociații, la suveranitate și la toate drepturile suverane și de guvernare asupra tuturor teritoriilor lor [...] și să contribuie, prin muncă sau în alte moduri, la orice lucrări, îmbunătățiri sau expediții pe care respectiva Asociație le va organiza oricând și în orice parte a acestor teritorii. [...] Toate drumurile și căile navigabile care trec prin această țară, dreptul de a percepe taxe asupra lor și toate drepturile de vânatoare, pescuit, minerit și exploatare forestieră urmează să devină proprietatea absolută a respectivei Asociații”¹⁵⁰.

„Prin muncă sau în alt mod.” Hainele lui Stanley nu au cumpărat numai terenuri, ci și forță de muncă. A fost un schimb chiar mai dezavantajos decât cel făcut de indieni în schimbul Manhattanului.

Ce fel de societăți existau pe acest teritoriu pe care Stanley, fără știința majorității locuitorilor săi, îl jalona sânguincios pentru Regele Belgienilor? Nu există un răspuns simplu, întrucât ceea ce se vor dovedi a fi granițele statului Congo s-ar întinde de la Zürich la Moscova și până în centrul Turciei, dacă ar fi suprapuse cu harta Europei. Era un teritoriu tot atât de vast precum cel al Statelor Unite de la est de Mississippi. Deși alcătuit, în cea mai mare parte, din pădure tropicală și junglă, cuprindea de asemenea dealuri vulcanice și munți acoperiți cu zăpadă și ghețari, vârfurile unora dintre aceștia fiind mai înalte decât cele ale Alpilor.

Popoarele din acest vast teritoriu erau la fel de diversificate precum ținutul. Acestea variau de la cetățenii unor mari regate, complexe sub aspect organizațional, până la pigmeii din pădurea tropicală Ituri, care trăiau în grupuri mici, fără să aibă căpetenii sau o structură formală de conducere. Regatele, cu orașe mari drept capitale, tindeau să fie situate în savană, unde deplasările pe distanțe mari erau mai ușoare. În pădurea tropicală, unde potecile trebuiau croite prin vegetația deasă cu creștere rapidă, comunitățile erau, în general, mult mai mici. Uneori, acești locuitori ai pădurilor erau seminomazi: de exemplu, dacă un grup de pigmei ucidea un elefant, acel loc devenea o așezare temporară pentru o săptămână sau două de ospăț, deoarece era mai ușor să muți un sat decât un elefant mort.

Cu toate că unele popoare din Congo, precum pigmeii, erau admirabil de pașnice, ar fi o greșeală să le considerăm pe majoritatea drept modele de inocență primordială. Multe practicau sclavia, iar câteva, chiar ritualuri de canibalism, fiind tot atât de dornice să intre în război cu alte clanuri sau grupuri etnice precum oamenii de oriunde de pe acest pământ. Războiul tradițional din această parte a Africii, unde un cap sau o mână tăiată constituiau, uneori, dovada unui dușman ucis în luptă, era la fel de dur ca războiul de pretutindeni¹⁵¹. În nordul extrem al Congoului, unele femei erau mutilate, așa cum se întâmplă și în prezent, prin clitoridectomie forțată, o practică brutală, chiar dacă este un ritual de inițiere culturală.

Asemenea multor popoare indigene, locuitorii din bazinul fluviului Congo învățaseră să trăiască în echilibru cu mediul lor. Unele grupuri practicau ceea ce era, de fapt, un control al nașterilor, când cuplurile trebuiau să se abțină de la a face sex înainte de plecarea bărbaților la vânătoare, de exemplu, sau atât

timp cât femeia își alăpta copilul. Substanțele care se găseau în anumite frunze și în scoarța anumitor copaci puteau să inducă avorturi spontane ori aveau proprietăți contraceptive. Toate aceste mijloace de control al populației erau, în paranteză fie spus, izbitor de asemănătoare cu cele care evoluaseră în altă mare pădure tropicală aflată la un ocean distanță, și anume în bazinul Amazonului.

Cel mai frapant lucru în legătură cu societățile tradiționale din Congo era creația lor artistică remarcabilă: coșuri, rogojini, ceramică, prelucrarea cuprului și a fierului, și, mai presus de orice, sculptura în lemn. Aveau să treacă două decenii înainte ca europenii să observe cu adevărat această artă. Mai târziu, descoperirea sa a avut o puternică influență asupra lui Braque, Matisse și Picasso. Cel din urmă a păstrat, ulterior, obiecte de artă africană în atelierul său de pictură până la moartea sa. Cubismul a reprezentat o noutate doar pentru europeni, deoarece a fost inspirat parțial de piese specifice din arta africană, unele aparținând popoarelor pende și songye, care trăiesc în bazinul râului Kasai, unul din principalii afluenți ai Congoului.

Este ușor să observăm splendoarea caracteristică, cea care i-a fermecat atât de mult pe Picasso și pe colegii săi la prima lor întâlnire cu această artă, la o expoziție de la Paris din 1907. În aceste sculpturi din centrul Africii, unele părți ale corpului sunt exagerate, altele micșorate, ochii ies în evidență, obraji devin supti, gurile dispar, trunchiurile devin alungite, orbitele ochilor se extind și acoperă aproape întreaga față, iar chipul uman și silueta sunt separate și refăcute în noi moduri și proporții, care mai înainte depășiseră perspectiva realismului tradițional european.

Arta a izvorât din culturi care aveau, printre altele, o viziune mai flexibilă decât islamul sau creștinismul în privința granițelor dintre lumea existentă și cea următoare, precum și ale celor dintre lumea oamenilor și cea a animalelor. De exemplu, la populația bolia din Congo, regele era ales de sfatul bătrânilor, de strămoșii care îi apăreau regelui în vis și, în ultimă instanță, de animalele sălbatice care își semnalau consimțământul prin urletele din timpul nopții, când candidatul la tron era lăsat să stea într-un anumit loc din pădurea tropicală¹⁵². Poate că mobilitatea acestor granițe le-a oferit artiștilor din centrul Africii o libertate pe care cei din Europa nu o descoperiseră încă.

În iunie 1884, sarcina încredințată de Leopold fiind terminată și având în bagaje un teanc de tratate, Stanley a navigat spre casă, spre Europa. A bombănit

puțin cu privire la lăcomia angajatorului său: regele, se plânga el, avea „uriașa lăcomie de a hăpăi 2,6 milioane de kilometri pătrați ca și când ar fi luat o înghițitură de apă”¹⁵³. Numai că Stanley era cel care făcuse posibilă această mare înghițitură.

Când s-a instalat în Anglia pentru a-și scrie obișnuita relatare în două volume și 1 000 de pagini despre călătoriile sale, Stanley a găsit în jurul său o Europă care se trezise că exista și Africa pe lume. Astfel, începuse Lupta pentru Africa. Tratatul pe care îl încheiase Pierre de Brazza la Stanley Pool avea să ducă în curând la apariția unei colonii franceze pe malul nord-vestic al fluviului Congo. În Germania, și cancelarul Otto von Bismarck și-a dorit colonii în Africa. Britanicii, străinii care dețineau cea mai importantă poziție pe continentul african, începeau să fie îngrijorați în privința competitorilor.

Leopold era sigur că niciuna dintre aceste puteri mai mari nu va fi dornică să recunoască acea colonie personală pe care Stanley o trasase în numele său. Totuși, recunoașterea diplomatică reprezintă, parțial, o chestiune de precedent. În momentul în care o țară importantă recunoaște existența altei țări, și alte națiuni au toate șansele să-i urmeze exemplul. Dacă nicio țară europeană importantă nu va face acest prim pas crucial, a decis Leopold, va căuta în altă parte. Neobservat pe continentul său, regele începuse deja să facă, discret, un dribling impresionant în jurul întregii Europe.

În anii '80 ai secolului al XIX-lea, în vreme ce puterile europene își împărțeau Africa, regele Leopold al II-lea al Belgiei a acaparat vastul și puțin exploratul teritoriu din jurul fluviului Congo. Prin intermediul oamenilor săi de încredere, suveranul belgian a jefuit ținutul de resurse esențiale – în special cauciuc, dar și aur și fildeș, printre altele –, a tratat locuitorii indigeni cu brutalitate inimaginabilă și, în cele din urmă, a redus populația cu 10 milioane – cultivându-și, simultan, cu viclenie reputația de mare susținător al cauzelor umanitare. În timp, eforturile eroice de a expune aceste crime au dus la prima mare mișcare pentru drepturile omului din secolul al XX-lea, la care au participat inclusiv personalități precum Mark Twain și arhiepiscopul de Canterbury.

Fantoma regelui Leopold este o relatare tulburătoare despre ambițiile unui monarh megaloman, la fel de șiret, fermecător și crud ca un personaj negativ shakespearean. Totodată, ne sunt prezentați cei care au luptat împotriva lui Leopold: câțiva misionari, călători și tineri idealiști care au plecat în Africa și au devenit, pe neașteptate, martorii unor scene înfrorătoare.

„Putem să sperăm din toată inima că nicio atrocitate nu va mai fi de anvergura celor descrise în aceste pagini, dar numai prin conștientizare putem atinge un asemenea deziderat.”

BARBARA KINGSOLVER, Prefață

Carte recomandată de

Historia

Parteneri media:

OBSERVATOR
CULTURAL

ISBN: 978-630-361-258-4

www.edituracorint.ro